

recenzije ■ *recensions* ■ *recensiones*

Antun VOLENIK, *U službi Evanđelja – pastoralno-teološki i katehetski doprinos Bonaventure Duda hrvatskoj teologiji, Glas Koncila – Provincija sv. Ćirila i Metoda – Laudato, Zagreb, 2015., 332. str.**

Sredinom 2015. godine iz tiska je izašla doktorska disertacija isusovca Antuna Volenika posvećena pastoralno-teološkom i katehetskom doprinosu Bonaventure Duda hrvatskoj teologiji. Franjevac Bonaventura Duda svakako je jedna od poznatijih crkvenih osoba u Hrvatskoj. Kao istaknuti teolog, bibličar, dugogodišnji profesor na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, propovjednik, pisac i prevodilac, fra Bonaventura obilježio je povijest Crkve u Hrvata u drugoj polovici XX. stoljeća. No, djelovanje Bonaventure Duda prelazi spomenuti okvir te se o njemu može slobodno govoriti kao dijelu hrvatske kulture, napose pismenosti XX. stoljeća. Autor se u ovoj knjizi bavi jednim dijelom Dudina velikoga znanstvenog doprinosa, i to onim dijelom kojim je Duda ostavio najdublji traga u hrvatskoj teološkoj znanosti, njegovim pastoralno-teološkim i katehetskim doprinosom, iako bi bilo preuzetno svesti njegov rad samo na ta dva područja. U svojem istraživanju Vo-

lenik promatra život i rad Bonaventure Duda od njegova rođenja godine 1924. u Rijeci do 2012. godine, odnosno završava svoje istraživanje s datumom 11. listopada 2012. godine. Sam autor kaže kako je izabrao taj datum upravo zbog toga što se radi o pedesetoj obljetnici početka Drugoga vatikanskog koncila, koji je obilježio Dudin teološki i praktični rad, a čijih je reforma i duhovnih strujanja na spomenutom području bio i nositelj. S obzirom da je riječ o osobi o kojoj se s punim pravom može reći da je polihistor, čiji rad obuhvaća i teološku praksu više grana, ali i konkretan praktičan rad, s doprinosom hrvatskoj književnosti, glazbi i umjetnosti, autor se u svojem istraživanju osvrnuo na nekoliko hipoteza koje je u radu razjasnio i pregledno prikazao. U prvom redu obrađuje Duda kao teologa i praktičara nadahnutog Drugim vatikanskim koncilom, zatim piše o njegovu biblijskom pastoralu i biblijskoj katehezi, nakon toga bavi se publicistikom te naposljetku vrednuje Dudinu pastoralnu zauzetost u svje-

* Napomena Uredništva: Ova knjiga je doktorska disertacija obranjena na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 6. ožujka 2014. godine, a izrađena pod mentorskim vodstvom prof. dr. sc. Josipa Šimunovića.

tlu promocije i korištenja medija u novoj evangelizaciji, i to u vremenu koje joj je tek prethodilo.

S obzirom na postavljene hipoteze, Volenik je svoje istraživanje podijelio na poglavlja u kojima razrađuje svaku pojedinačno ne razdvajajući ih, nego upravo suprotno, stvarajući jednu cjelovitu sliku pastoralno-teološkog i katehetskog doprinosa Bonaventure Dude hrvatskoj teologiji, kako je to naznačio i u samom naslovu. Svakako, ovdje treba naglasiti kako je, pišući o Bonaventuri Dudi i njegovu doprinosu hrvatskoj teologiji, autor obradio velik broj članak, komentara i različitih drugih publicističkih radova Dudina spisateljskog opusa, koji su nastajali u dužem vremenskom razdoblju njegova aktivnog djelovanja. Samo djelo podijeljeno je u pet cjelina, od kojih se četiri bave spomenutim temama dok je prva cjelina posvećena biografiji Bonaventure Dude.

Bez poznavanja Dudine biografije bilo bi nemoguće napisati išta o njegovu radu. Stoga su jasne odrednice i saznanja o njegovu životu i vremenu u kojem je živio i djelovao nužne kako bi se mogao vrednovati njegov karakter, redovnički i svećenički poziv. Na isti način važan je i kontekst vremena koji ne samo da pozicionira Duda u određeno povijesno razdoblje nego ukazuje i na njegovu dalekovidnost i, kako kaže Volenik, ponekad i hrabrost u pojedinim katehetskim i pastoralnim aktivnostima, koje će razraditi u sljedećim poglavljima ove knjige. Iz toga razloga i započinje svoje djelo poglavljem

pod naslovom »Biografija Bonaventure Dude«. Obrađeno je vrijeme Dudina djetinjstva i mladenaštva, od 1924. do 1944. godine, odnosno razdoblje od rođenja, školovanja do završetka početne formacije u franjevačkom redu. Slijedi djelovanje od kraja Drugoga svjetskog rata do 1989. godine. Ovdje je prvo dan uvid u crkvene i društvene prilike u Hrvatskoj od kraja rata 1945. godine do 1968. godine, tj. poslijekoncilskog vremena u Crkvi i vremena donekle popustljivijeg odnosa države prema Crkvi u Hrvata. Obrađena je Dudina svećenička formacija, akademska izobrazba i usavršavanje, profesorski rad u pretkoncilskom razdoblju od 1957. do 1962. godine, koji napose obilježava početak Teološko-pastoralnog tjedna i obnova katoličkog izdavaštva, u što je Duda bio aktivno uključen. Nakon toga Volenik obrađuje njegovo djelovanje u koncilskom razdoblju od 1962. do 1965. godine i poslijekoncilskom od 1965. do 1971. godine. Tu autor rabi jedan diskurs govoreći o Dudinim bliskim suradnicima, odnosno o pojedincima iz crkvenog života Hrvatske koji su zajedno s njime dali pečat tome vremenu. Obrađeni su franjevci Marijan Jerko Fućak i Zorislav Lajoš, kapucin Tomislav Janko Šagi-Bunić te svećenici Josip Turčinović i Vjekoslav Bajsić. Osobe su to koje su duboko obilježile sav Dudin rad i bez kojih bi svaki govor o tome razdoblju bio nezamisliv. Potom autor progovara o vremenu implantacije koncilске misli u Hrvatskoj od 1972. godine do demokrat-skih promjena 1990. godine, da bi odmah

nakon toga prešao na Dudino djelovanje u demokratskoj Republici Hrvatskoj. Tu svoj govor o Dudi započinje demokratskim promjenama i Domovinskim ratom te odmah prelazi na njegovo djelovanje u novim okolnostima od 1993. do 1996. godine. Biografski dio završava vremenom od 1997. do 2012. godine, a kao poseban prilog Dudinoj biografiji navodi znanstvena i društvena priznanja koja je primio i hagiografski rad na kauzama duhovnih velikana hrvatskog naroda. Cjelina završava zaključnim mislima kao svojevrsnim osvrtom na biografiju, gdje sam autor konstatira kako je o Dudi nemoguće reći nešto kratko i sažeto s obzirom na velik opus radova i različito polje interesa i djelovanja Bonaventure Duda. Pritom navodi kako u tome može najbolje pomoći Dudina samodefinicija u kojoj on za sebe kaže kako je u prvom redu čovjek kršćanin i franjevac.

Za razumijevanje Dudine misli i praktičnog djelovanja nezaobilazan je govor o događaju Drugoga vatikanskog koncila. Najveći dio njegova pastoralno-teološkog i katehetskog rada upravo je obilježen Koncilom. On se odrazio u njegovoj teološkoj, liturgijskoj, svećeničkoj i vjerničkoj razini. Volenik u poglavlju »Duda kao teolog i praktičar Drugoga vatikanskog koncila« obrađuje nekoliko vidova koncipiranih u četiri teme. Prva je posvećena temeljnim obilježjima Koncila i koncilskih dokumenata, koje Duda obrađuje u svojim člancima, osim *Dei Verbum*, koji je obrađen u poglavlju o Dudinu biblijskom pastoralu. Nakon toga piše

o relevantnim člancima sakupljenim u zborniku *Koncilске teme*. Slijedi govor o praktičnim inicijativama u domovinskoj Crkvi potaknutima Koncilom, a u kojima je Duda imao značajnu ulogu te su naposljetku obrađeni radovi povezani s tom temom, kao i Dudino pisanje o koncilskim papama Pavlu VI. i Ivanu Pavlu II. Na tom tragu započinje se tekstom o novosti Drugoga vatikanskog koncila i Dudinim radom na toj novini koju je Koncil donio, s posebnim osvrtom na dokumente kojima se Duda bavio. Slijedi govor o tekstovima i člancima koje je pisao na temu Koncila i temama kojima se bavio u govoru o koncilskim dokumentima. To su u prvom redu programatski članci, tema liturgije kao događanje Crkve koja je Božji narod, svetost kao poziv svih kršćana s naglaskom na euharistiji, činu Božjeg naroda, koncilskoj viziji Crkve i općem pozivu na svetost. Duda se sustavno bavio i temom udjela svih kršćana u Kristovu poslanju, tako da Volenik obrađuje njegov govor o problemima terminologije: laik, svjetovnjak i svjetovni vjernik i pisanje o četirima tezama o kristovskom dostojanstvu i zadaćama laika. Nezaobilazan je Dudin komentar enciklike Ivana Pavla II. *Redemptor hominis*, povezan s već ranije spominjanim temama kojima se bavio u obrađivanju koncilskih dokumenata. Tu je i obrada članka »*Signa temporum* – znakovi vremena u koncilskoj raspravi«. Spomenuto je i Dudino pisanje o nauku koncilskih papa tako da je obrađeno njegovo pisanje o enciklici Pavla VI. *Ecclesiam suam* i ujedno predstavljeni njegovi

članci o naučavanju Pavla VI., sabrani u zborniku *Koncilске teme* i Ivana Pavla II., također sabrani u zborniku *U svjetlu Božje riječi*. Zato Volenik ističe kako su upravo u tim zbornicima sakupljeni radovi Bonaventure Duda u kojima je zaokupljen tematikom Koncila i kojima pristupa s biblijskog i ekleziološkog vida s naglašenom kristologijom i novom eklezijalnom dimenzijom koja uvažava antropološke principe. Posebno su obrađene koncilске i poslijekoncilске inicijative kao što je stvaranje Glasa Koncila, naravno s Dudinim udjelom u tome, potom ostvarivanje Teološko-pastoralnog tjedna i nastanak Kršćanske sadašnjosti. Odnosno, tri ključne koncilске i poslijekoncilске aktivnosti u Hrvatskoj, gdje je Duda osobnim zalaganjem ostavio svoj neizmjeran trag. Na kraju te cjeline autor sažeto sagledava cjelokupan rad Bonaventure Duda u promoviranju i obrađivanju koncilskog nauka.

Ono što je najviše obilježilo život i rad Bonaventure Duda i po čemu je poznat široj javnosti, bilo je njegovo bavljenje Biblijom, kako u prevodilačkom pogledu tako i u biblijskom pastoralu. Autor je tom bitnom segmentu Dudina života posvetio poglavlje »Uloga i značenje Bonaventure Duda u biblijskom pastoralu hrvatskoga jezičnoga područja«. Volenik to poglavlje započinje tematiziranjem značenja dokumenata *Dei Verbum* i *Tumačenje Biblije u Crkvi*, kao svojevrsnim uvodom u Dudin biblijski rad. Time započinje govor o njegovoj djelatnosti na području biblijskog apostolata, odnosno njegova angažmana

i uloge u stvaranju nekoliko prijevoda na moderni hrvatski jezik te Dudin doprinos biblijskoj katehezi, izdavanju biblijskih priručnika, časopisa i članaka. Nakon toga nabraja najvažnije radove kao što su *Rječnik biblijske teologije*, biblijski časopisi, biblijska izdanja i članci. Našlo se i mjesta za ekumenizam i međureligijski dijalog obilježen biblijskim apostolatom. Posebnu pažnju autor posvećuje Dudinu radu na hrvatskom prijevodu Biblije, odnosno angažmanu oko prijevoda i izdavanja *Zagrebačke Biblije*. Tu su obrađena ranija hrvatska izdanja Biblije, zatim tekstovi na kojima se temeljio prijevod *Zagrebačke Biblije* i njezini prevoditelji. Slijedi dio koji govori o liturgijskim prijevodima i nastanku *Novog zavjeta* Duda-Fučak (Gass). Nakon tih tekstova o prevoditeljskoj djelatnosti Bonaventure Duda, Volenik piše o njegovoj ulozi u razvoju i stvaranju biblijske kateheze i biblijskih katehetskih priručnika i pomagala. Ponajprije progovara o Dudinu novozavjetnom prijevodu *Evandjelja. Život i nauka Isusa Krista, Spasitelja svijeta* i angažmanu oko *Ilustrirane Biblije mladih*. Potom kreće korak dalje i daje pregled Dudina doprinosa biblijskoj katehezi i izradi katekizama. Tu su predstavljeni članci izašli u časopisu *Katehist*, zatim je detaljno obrađen članak »Biblijski temelji katehizacije« i Dudina recenzija knjige *Mali ključ Biblije*. Autor je držao vrijednim obraditi i članak »Biblijske vrijednosti u našim novijim katekizmima«, ali i njegovu ulogu u stvaranju i oblikovanju pet visokotiražnih katekizama, među kojima je svakako

najpoznatiji *Snagom Duha*. Volenik zatim prelazi na analizu važnijih Dudinih članaka na temu povezanosti biblijske teologije te apostolata i pastoralna, počevši od kršćanske ženidbe i recenzija knjiga o braku i obitelji. Nastavlja recenzijom knjige o Jurju Mulihu, a završava ostalim važnijim člancima iz toga područja. U završnim mislima uz to poglavlje daje preglednu sintezu Dudina angažmana u biblijskom pastoralu koji je, može se reći, središnja interesna točka cjelokupne znanstvene i pastoralne aktivnosti Bonaventure Duda.

Uz dva glavna područja Dudina djelovanja i rada, koncilsko i biblijsko, otvara se samo po sebi i treće, a to je evangelizacijsko, koje je svojevrsan plod, ali i logičan nastavak prvih dvaju područja njegova djelovanja. Volenik u poglavlju »Evangelizacijsko djelovanje pisanom i izgovorenom riječi« započinje govor o konkretizaciji svega Dudina djelovanja, u prvom redu, u implementaciji koncilске misli u crkveni život Hrvatske i svesrdnom poticanju biblijskog pastoralna u Hrvatskoj. Bonaventura Duda upisao se u povijest Crkve u Hrvata kao čovjek širokog znanja pretočenog u pisanu i izgovorenu riječ. Zato i autor govori kako je uvijek ostao vjeran »apostolskom djelu blagovjesništva«. Tako i razmatranje te tematike započinje Dudinim pastoralnim i evangelizacijskim radom preko homiletike i duhovnog praćenja. Nakon kraćeg povijesno-teološkog osvrtu na katoličku homiletiku, Volenik započinje govor o Dudinu pisanju u *Liturgijsko-pastoralnom*

listiću, potom nastavlja taj govor ali sada o njegovoj trilogiji razmišljanja uz nedjeljna i blagdanska čitanja s njihovim pastoralno-katehetskim vrednovanjem. Nakon toga prelazi na tekstove o duhovnim vježbama i duhovnom vodstvu, počinjući govorom o »Duhovnim vježbama sv. Ignacija« da bi potom prešao na franjevačku »notu« duhovnih vježba, koje je Duda vodio često i kroz dugi niz godina. Na isti način nametnula se i tema o duhovnom vodstvu i radu za duhovna zvanja kao nezaobilaznom dijelu Dudina pastoralnog i duhovničkog rada. Slijedi niz tekstova o Dudinim temama u radovima koji nose evangelizacijski i pastoralno-katehetski pečat. U prvom redu to su marijanske teme s osvrtom na marijanska svetišta Mariju Bistricu i Trsat, mariologija Ivana Pavla II. i drugi mariološki članci. Dudina mariologija uvod je u sljedeći veliki krug njegova pisanja. Radi se o dvama ciklusima, međusobno povezanim: Božje utjelovljenje (Božić) i kraj zemaljske ljudske egzistencije (Svi sveti). Svoje radove objavio je u knjizi *Ljudskost Božića i I ja Bogu povjerih svoj štap. Moje mirogojske šetnje*. No, za knjigu *Svijeta Razveselitelj*, koja tematizira božićni ciklus, može se reći da je postala naš božićni *bestseller*. Doživjela je brojna izdanja, prerađena je multimedijalno, a mnogi njezini dijelovi uvršteni su u televizijske emisije, intervju i dokumentarne filmove u kojima je Duda sudjelovao. Obilježen franjevačkom karizmom, Duda je razvio i franjevački ciklus svojih radova, kojemu autor također posvećuje dio svoje analize. Vrlo rano Bonaventura

Duda uvidio je važnost medija, tako da Volenik obrađuje i taj segment njegova djelovanja s naglaskom na pastoralu i evangelizaciji. Zato donosi niz tekstova o njegovim intervjuima u tiskanim medijima, nastupima na radiju i televiziji te na filmu. Taj vidljivo praktičan dio rada Bonaventure Duda autor završava poglavljem o medijskim, multimedijским projektima, crkvenoj glazbi i internetu. Poglavlje završava vrednovanjem toga segmenta Dudine djelatnosti za koji Volenik kaže kako se iz njega može iščitati Dudino medijsko zalaganje i djelovanje, pozitivna i otvorena medijska svijest koja uviđa da svijet medija može biti prilika za prenošenje dobra.

Posljednje, peto poglavlje knjige autor je naslovio »Nova evangelizacija«. Nakon uvoda u kojem objašnjava nastanak, razvoj i samo značenje toga termina, započinje pisati o Dudinoj uključenosti u novu evangelizaciju. Ističe kako je njegova misao o značenju novog apostolata i evangelizacije rasla i sazrijevala u radovima koje je izdavao, a osobito je došla do izražaja u trima člancima: »Apostolsko 'djelo' kao bogoslužje«, »Proslov Poslanice Rimljanima (Rim 1,1-7)« te osobito u članku »Djelo blagovjesništva u prvo doba Crkve«. Naglasio je kako je Duda uvijek bio aktualan u dvjema vlastitostima nove evangelizacije: sudjelovanju svih kršćana u njoj i evangelizaciji koja treba početi *ad intra*. Svoja promišljanja na tragu nove evangelizacije Duda je crpio iz radova i enciklika pape Ivana Pavla II., ostavljajući na tom tragu značajan

pečat na području evangelizacije kulture i susretu Biblije i književnosti. Volenik na kraju konstatira kako je Dudin opus vezan uz tu tematiku polazio od toga da biti plodan teolog i istodobno pravi evangelizator znači biti neprestano u doticaju s Božjom riječi, ali i otvoren načinima koje suvremeno društvo nudi.

Na kraju autor donosi »Zaključak« u kojem sažima svoj govor o Bonaventuri Dudi pod vidom njegove pastoralno-teološke i katehetske djelatnosti kao doprinosa hrvatskoj teologiji. Kao priloge tome dijelu Volenik je izabrao pjesmu Enesa Kiševića posvećenu Dudi pod naslovom »Brat Franjo govori tijelu«, potom Dudinu pjesmu iz 1963. godine »Biti mi daj« i na kraju cjelovit popis bibliografije Bonaventure Duda tematski razvrstan: biblijska i liturgijska izdanja i prijevodi, priručnici i katekizmi, knjige, znanstveni članci, publicistika i homiletika, prijevodi, recenzije i ostalo. U popis su također uvrštene recenzije i prikazi djela Bonaventure Duda, prikazi i recenzije prevodilačkog rada Bonaventure Duda i Marijana Jerka Fućka, televizijske i radijske emisije u kojima je Duda sudjelovao, glazbena i multimedijalna izdanja i projekti. Također su ubrojene i brojne bibliografije drugih autora kojima se Volenik koristio u svojem radu a koje govore o Bonaventuri Dudi.

Pišući svoje djelo o Bonaventuri Dudi, autor je svakako otvorio temu i dao poticaj za daljnje vrednovanje života i djela toga zaslužnog teologa i kulturnog radnika koji se utkao u povijest Crkve i

hrvatske kulture i pismenosti. Možda o tome ponajbolje svjedoči obimna bibliografija koja nadilazi puki popis radova jer u isto vrijeme otvara mnoga nova pitanja za sustavno znanstveno istraživanje velike ostavštine toga hrvatskog franjevca. Volenik je svojom knjigom, koja je plod njegovih istraživanja, pokazao kako je Bonaventura Duda ne samo duhovni i znanstveni velikan hrvatske povijesti XX. stoljeća nego i vjerni nastavljatelj baštine hrvatskih franjevaca iz ranijih stoljeća koji su svojim pastoralno-teološkim i katehetskim radom pratili suvremena duhovna, teološka i kulturna kretanja europskog

Zapada i svojim životom i djelovanjem kroz niz stoljeća povezivali Hrvatsku u svim pogledima s kršćanskim zapadom i zapadnoeuropskim civilizacijskim krugom. Bonaventura Duda očit je primjer čovjeka koji je sve te promjene i pomake pratio te ih prenosio u život Crkve u svojem narodu. Volenik je svojom knjigom zadužio ne samo Bonaventuru Dudu nego je time u isto vrijeme i dao svojevršno priznanje hrvatskim franjevcima u čijem se okruženju formirao, djelovao i ostvarivao taj velikan naše suvremenosti.

Daniel Patafta

Leslaw Daniel CHRUPCAŁA, *Everyone Will See the Salvation of God. Studies in Lukan Theology*, Analecta 83, Edizioni Terra Santa, Milano, 2015., 390 str.

Monografija prof. dr. Leslawa Daniela Chrupcała s Fakulteta biblijskih znanosti i arheologije u Jeruzalemu Papinskoga sveučilišta »Antoniano« dobrim dijelom preuzima članke koji su prethodno bili objavljeni uglavnom na talijanskom jeziku, ali su za potrebe ovoga engleskog izdanja pregledani i prošireni. Popis tih izvornih članaka nalazi se na samom početku djela.

Knjiga je podijeljena u deset poglavlja koja s različitih aspekata obrađuju pitanja vezana uz teologiju Lukina djela, to jest Trećega evanđelja i Djela apostolskih. Usto, na kraju ovoga izdanja nalazi se opsežna i detaljna bibliografija na čak 46 stranica (293–339), što se može i

očekivati od autora vrijednoga bibliografskog izdanja *The Kingdom of God. A Bibliography of 20th Century Research* (Jerusalem, 2007.) te dobrog poznavatelja Lukina djela, što je razvidno iz njegove knjige *Il regno opera della Trinità nel Vangelo di Luca* (Jerusalem, 1998.), ali i znanstvenika koji se ne umara u proučavanju novih izdanja pristiglih u jeruzalemsku fakultetsku knjižnicu Franjevačkog biblijskog studija. Ovo djelo zaključeno je trima korisnim kazalima. Tu je najprije »Kazalo biblijskih navoda« (342–366), potom »Kazalo drevnih izvora« (str. 367–375), koje sadrže židovsku književnost (apokrifne spise s Mrtvoga mora, djela Josipa Flavija i Filona Aleksandrijskoga, rabinska djela poput